

Wie aan leesplankjes denkt, komt vrijwel meteen bij Aap, noot, Mies uit. Logisch, omdat dit de bekendste is, maar er zijn nog meer leesplankjes ontwikkeld. Ger van Wijngaarden verzamelt al dertig jaar leesplankjes en aanverwante zaken. Leesplankjes hebben niet alleen bijbehorende letters. Er zit ook een lesmethode aan vast.

TEKST: ANNE-ROSE HERMER

Aap, noot, Mies heeft collega's!

Zelf heeft Van Wijngaarden gemengde herinneringen aan zijn leesplankje. "Ik ben namelijk dyslectisch, waardoor ik mezelf als radend lezer betitel. Op basis van de woorden die ik wel kan lezen, raad ik de rest. Desondanks heb ik altijd heel erg mijn best gedaan op *Aap, noot, Mies*. Een leesbeurt was voor mij een ramp. Jaren later zag ik ergens een leesplankje staan. Dat was voor mij. Er kwam er nog een bij, en nog een, en nog een. Zo ontstond mijn verzameling."

Let op: Van Wijngaarden beperkt zich tot leesplankjes die écht in het onderwijs zijn gebruikt. Dus geen speelgoed en geen particulier leesplankje dat door een enthousiaste leraar is samengesteld. Toch

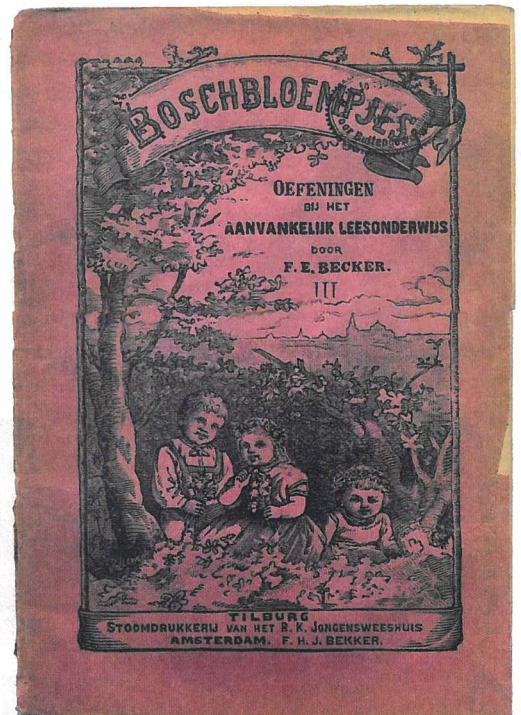
maakt hij weleens een uitzondering. "Ik werk op een basisschool als facilitair medewerker. Er kwam een meisje uit groep 3 of 4 naar me toe dat had gehoord dat ik leesplankjes verzamelde. Ze had er zelf een gemaakt. Dat vond ik zó bijzonder." Voor leesplankjes met een dialect is geen plaats in zijn verzameling. "Maar Fries is iets anders. Toen Jos van Kemenade minister van Onderwijs was, heeft hij het Fries erkend als taal. Het is dus geen dialect." Van Wijngaarden bezit twee Friese leesplankjes met woorden als 'mem' en 'heit' (papa en mama). Behalve dat deze verzamelaar leesplankjes ontzettend leuk en interessant vindt, verzamelt hij ook omdat het om cultureel erfgoed gaat dat bewaard moet blijven voor het nageslacht.

M.B. Hoogeveen

Iemand die een belangrijke rol heeft gespeeld bij het ontstaan van de leesplankjes is M.B. Hoogeveen. Hij werkte eerst bij de firma M.D. Brinkgreve in Deventer. Daar startte de leesplankjescultuur met het *Raam, roos, neef* leesplankje. De woorden waren: 'raam, roos, neef, Fik, gat, wiel, deur' op regel één. 'Zes, juk, schop, voet, bok, bijl, ei, ui' stonden op regel twee. Later werden er drie regels van gemaakt. Het allereerste leesplankje *Raam, roos, neef* verscheen in 1894, samen met Hoogeveens lesmethode. "Bij het woord *gat* zat ook echt een gat in het leesplankje. Op die manier kon het worden opgehangen aan de lessenaar van de onderwijzer. Bij de tweede uitgave in 1897 zat het gat aan de zijkant en was *gat* het laatste woord op de regel."

Links: Beckers leesplankje 'Aap Roos Zeef', 1905

Rechts: Boschbloempjes, leesboekjes bij de katholieke leesplank uit 1902. Deze boekjes zoekt Ger nog

Er was nog een uitgever die met een leesplankje kwam: Wolters uit Groningen, later Wolters-Noordhoff geworden. Op een moment kocht Wolters de firma Brinkgreve op en ging M.B. Hoogeveen voor Wolters werken. Daar ontwikkelde hij het *Aap, noot, Mies* leesplankje. In 1910 verscheen het verbeterde leesplankje *Aap, noot, Mies*, geïllustreerd door Cornelis Jetses. "Dit is de versie die jaren meeging. De lesmethode rond *Aap, noot, Mies* is op school gebruikt tot in de jaren 70." Cornelis Jetses (1873-1955) groeide op in een niet kapitaalkrachtig gezin in Groningen. Op zijn dertiende werkte hij al in een steendrukkerij, maar in zijn vrije tijd hield hij zich bezig met tekenlessen en tekenen.

Verschiede letterdoosjes uit Gers verzameling.

Behalve van de tekeningen voor *Aap, noot, Mies* is hij onder andere bekend van zijn illustraties voor de boekjes van *Ot en Sien* en het tekenen van schoolplaten.

Diverse uitvoeringen

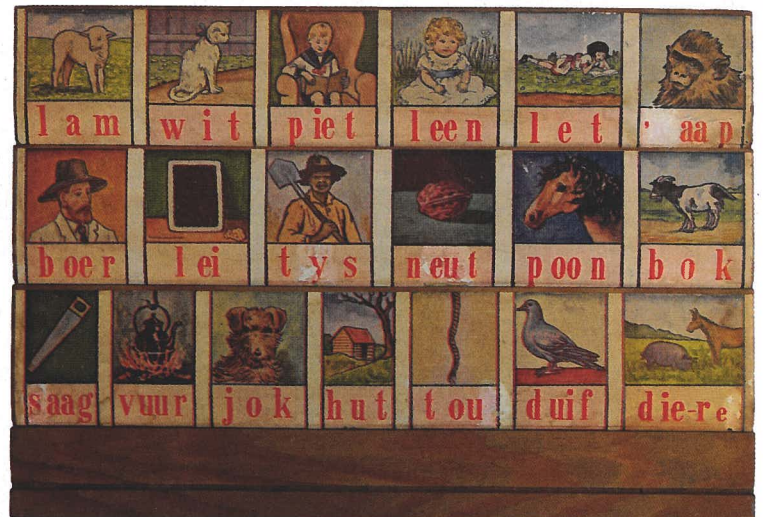
Er zijn niet veel verzamelaars van leesplankjes. "We gaan af en toe voor elkaar opzij. Ik bood via internet een keer op een handleiding waarvan een andere verzamelaar wist dat ik deze al had. Hij verzocht me vriendelijk om mijn bod in te trekken, want hij had het nog niet. Dat heb ik gedaan, al hoop ik dat ik in de toekomst indien nodig op dezelfde medewerking kan rekenen als ik graag iets wil hebben." Een van de dingen die de verzamelaars van

leesplankjes scherp houdt, is dat dit verzamelobject vaak meerdere uitvoeringen kent. Soms omdat er verschillende versies van zijn, maar ook dankzij het vervaardigingsproces van vroeger. "Dat ging met behulp van de steendruktechniek. Als het aantal bestelde exemplaren was gedrukt, dan werden de stenen schoongemaakt en kwam er iets anders voor in de plaats. Kwam er toch nog een order, dan moest iemand de opdracht van de vorige keer natekenen. Dat lukte natuurlijk nooit voor de volle 100%. Er waren altijd afwijkingen. Het gebeurde ook dat er nieuwe tekeningen werden gemaakt. De duif van de leesplank *Raam, roos, neef* is soms een witte duif, soms een houtduif. Voor een verzamelaar is dat interessant."

Colenbrander

In dezelfde periode waarin het leesplankje *Aap, noot, Mies* voor het eerst verscheen, lanceerde de firma Kluwer een leesplankje van J.H. Colenbrander, *Geit, zeep, Does*. Het gaat om zestien woorden in de volgorde: 'geit, zeep, Does, hout, roos, wiel, haan, beuk, duif, schuur, mes, vet, bijl, hok, juk, wip'. Het leesplankje van Colenbrander verscheen in een kleine oplage. In ieder geval veel kleiner dan *Aap, noot, Mies*. Ook hierbij horen leesboekjes. "Die leesboekjes zijn vaak lastig te vinden. Antiquariaten laten onderwijsboekjes vaak links liggen. Soms vind ik er spontaan één op een verzamelbeurs of boekenmarkt." Van Wijngaarden is een vaste exposant

"Ik heb een van de boekjes via internet gevonden bij een antiquariaat in Oslo. Een gaaf exemplaar. Ik ben er dolblij mee"

op de grote Verzamelbeurs in Utrecht. Dan sjuwt hij een deel van zijn collectie leesplankjes mee naar de Utrechtse Jaarbeurs, en soms zelfs een grote klassikale leesplank. Deze prachtige plank van Aap, noot, Mies is afkomstig uit de John F. Kennedyschool in Rotterdam-IJsselmonde, zijn eigen lagere school. Daar was hij een keer op bezoek en het gesprek kwam op die leesplank. De toenmalige directeur vertelde stralend dat ze hem nog hadden. Er gebeurde niets meer mee en Van Wijngaarden mocht hem meenemen.

Ek kan lees

Rond 1932 verscheen er een Zuid-Afrikaanse versie van een leesplankje met de volgende woorden: 'lam, wit, Piet, Leen, Let, 'n aap, boer, lei, Tys, neut, poon, bok, saag, vuur, jok, hut, tou, duif, die-re'. "Dit is echter de volgorde van een latere

versie, want oorspronkelijk begon het met het woord 'neut', Zuid-Afrikaans voor noot. In de praktijk bleek dat woord te moeilijk te zijn om mee te beginnen. Daarom is er later voor 'lam' gekozen. Mevrouw E. Tismeer heeft het Zuid-Afrikaanse leesplankje ontwikkeld, M.M. Johnson verzorgde de illustraties. Het werd uitgegeven door Swets & Zeitlinger. Het is nooit in Nederland gebruikt. Ik probeer te ontdekken waar in Zuid-Afrika het is gebruikt. Er horen ook lettertjes bij en vijf leesboekjes. Zelfs de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag heeft slechts drie van de vijf exemplaren. Alleen het Zuid-Afrika Huis in Amsterdam heeft er vijf. In de Covid-periode heb ik één van de boekjes via internet gevonden bij een antiquariaat in Oslo. Een gaaf exemplaar. Ik ben er dolblij mee." Van Wijngaarden bezit een Zuid-Afrikaans leesplankje dat eigenlijk is beschadigd

omdat iemand heeft geprobeerd het te 'vernederlandsen', bijvoorbeeld door bij 'n Aap' de 'n' te verwijderen, of 'Tys' in 'Tijs' te veranderen. "Je vraagt je misschien af waarom een verzamelaar een beschadigd exemplaar wil hebben. Toch is het interessant om te weten dat iemand dit probeerde te veranderen." Mocht iemand informatie hebben over waar in Afrika deze lesmethode is gebruikt, neemt u dan alstublieft contact op met Ger van Wijngaarden.

Hebreeus

In zijn bijzondere verzameling prijken twee Hebreeuwse leesplankjes, ontworpen door Sara Tromp en Leon Slagter. Een exemplaar van voor de Tweede Wereldoorlog en een van daarna. "Deze leesplankjes werden gebruikt in synagogen waar Hebreeuwse les werd gegeven én op Rosj Pina, een ortho-

Links: Hoogeveens leesplankje, 1908

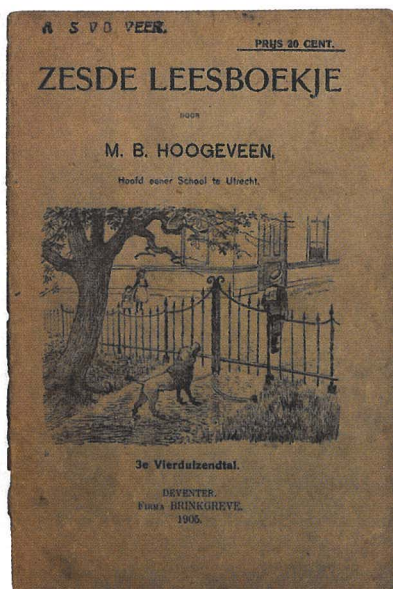
Rechts: Zuid-Afrikaans leesplankje, 1932

Joodse leesplankjes uit 1930 en 1955

Links: Zuid-Afrikaans leesboekje *Ek Kan lees*. Ger wist één exemplaar uit deze serie te bemachtigen, maar is nog op zoek naar de andere vier deeltjes.

Rechts: Leesboekje bij de methode Hoogeveen uit 1900. Deze serie heeft Ger nog niet compleet.

Ger van Wijngaarden geeft de moed niet op; wie weet heeft iemand een vergeten leesplankje op zolder staan

dox-joodse basisschool. Het verschil tussen de twee versies schuilt in de illustraties. Bij de eerste versie zie je bij het woord 'tafel' een tafel met een vaas erop afgebeeld. Later is die vaas verdwenen. Dat komt omdat kinderen op die manier geen extra afleiding hebben. Zo is overduidelijk dat het echt om die tafel gaat. Bij het woord 'melk' stond er een fles met het woord 'melk' in het Nederlands. Dat is later vervangen door een glas melk. De handleiding met de lesmethode heb ik helaas nooit kunnen vinden. Wel het letterdoosje, uiteraard met Hebreeuwse lettertekens."

Nederlands-Indië

Ook de kinderen in de overzeese gebieden werden niet vergeten. Het Indische leesplankje bevatte andere woorden dan Aap, noot, Mies, namelijk: 'Jaap, Gijs, Dien, zus, boe, oom, waf, vuur, rook, tol, zeil, de neus, het huis, een schip'. Net als bij Aap, noot, Mies waren de illustraties van Cornelis Jet-ses. "De eerste leesplankjes die bestemd waren voor, toen nog, Nederlands-Indië werden in Nederland gemaakt, de tweede serie in de voormalige kolonie zelf. Dat kun je voelen. In Nederlands-Indië is een andere houtsoort gebruikt, djatihout, die iets zwaarder is. Van dit leesplankje zijn meerdere uitvoeringen."

Leesplankjes van religieuze makelij

Op een moment kwam er ook een klas-sikale leesplank die werd gebruikt op gereformeerde scholen. Het verschil met

eerdere planken zat 'm niet zozeer in de woorden, behalve dat er 'kerk' bij zat. "Nee, het ging om de bijbehorende boekjes en de lesmethode. Er is bij deze methode geen klein leesplankje gebruikt." Het doorbladeren van de leesboekjes verklaart inderdaad veel. God en geloof zijn ruimschoots vertegenwoordigd in de eenvoudige zinnen voor de beginnende lezers. Het werd uitgegeven door Kersten Onderwijscentrum. Vanuit katholieke hoek werden de fraters van Tilburg actief, waarschijnlijk rond 1902. Het leesplankje bevatte de woorden: 'aap, roos, zeef, muur, voet, neus, lam, Gijs, riem, muis, ei, juk, jet, wip, Does, hok, bok en kous'. De fraters ontwikkelden dit plankje met bijbehorende religieus getinte leesboekjes.

Dit plankje werd ook op openbare scholen gebruikt, maar dan zonder deze leesboekjes. "De leesboekjes *Boschbloempjes* die erbij horen zijn een zeldzaamheid. Ik ben in Tilburg geweest in een besloten museum. Daar zijn de negen boekjes aanwezig, maar ik heb er helaas geen."

Nog op zoek

Ger van Wijngaarden heeft een fraaie verzameling. Toch is hij nog op zoek naar een aantal dingen. Op zijn website, www.het-leesplankje.nl, staat veel informatie over zijn collectie, maar ook over wat hij graag wil hebben. Dat gaat niet alleen om leesplankjes. "Ik zoek ook rode metalen letterdoosjes die werden gebruikt in Nederlands-Indië. Ze zijn 13,5 cm lang, 6,5 cm breed en 2 cm hoog. Het gaat om twee uitvoeringen. Op de een staat Groningen-Weltevreden, op de andere Groningen-Batavia."

Op de website staan ook afbeeldingen van wat hij nog zoekt, dus er kan geen misverstand over ontstaan. Zoals al eerder gezegd zoekt hij ook originele handleidingen. Sommige dingen zijn misschien niet meer vindbaar, zoals leesplankjes *Raam, roos, neef* uit 1894 en 1897. Toch geeft Van Wijngaarden de moed niet op. Wie weet heeft iemand een vergeten leesplankje op zolder staan. Uiteraard gaat het hem om originele uitgaven en geen replica's. Van Wijngaardens website is beslist de moeite waard om te bekijken. Mocht u de leesplankjes liever in het echt zien, dan kunt u tijdens de eerstvolgende VerzamelersJaarbeurs in de Jaarbeurs in Utrecht naar Museumplein HAL 9 gaan. Daar heeft deze verzamelaar stevast zijn stand.

Contact opnemen met Ger van Wijngaarden kan via www.het-leesplankje.nl

Leesplankje uit voormalig Nederlands-Indië, 1934

